

ZDZISŁAW MROZEK
WSP w Bydgoszczy

RENÉ WELLEK. CZŁOWIEK I DZIEŁO
/W osiemdziesiątą rocznicę urodzin/

"Polska literatura romantyczna jest najbardziej romantyczna ze wszystkich mniejszych literatur. Mickiewicz i Słowacki wyznają w całej rozciągłości romantyczne poglądy na naturę, romantyczne pojmowanie wyobraźni, korzystanie z symbolu i mitologii i dają im wyraz z pewną nawet przesadą. Odnosi się to również do polskich myślicieli romantycznych /.../".

Taką opinię o polskiej literaturze doby romantycznej wyraził René Wellek w 1941 roku w swoim szkicu *P o j ę c i e R o - m a n t y z m u w h i s t o r i i l i t e r a t u r y*¹.

Emerytowany od 1972 roku uczony należy do najwybitniejszych i najbardziej wytrawnych znawców beletrystyki i krytyki literackiej. 80-te urodziny, które minęły w sierpniu 1983 roku, stanowią okoliczność przypomnienia jego sylwetki i dorobku naukowego, z którego osiągnięć czerpie już obecnie drugie pokolenie teoretyków i krytyków literatury, w tym - jak pisze Peter Demetz - "wielu jego uczniów, darzących go, jak zawsze, zaufaniem i przywiązaniem"².

Trudno orzec, czy René Wellek czuje się wiedeńczykiem, czy też prażaninem. Wiedeń jest miejscem jego urodzenia / 22 VII 1903/ i tu przyszły uczony spędził lata dzieciństwa oraz wczesną młodość. Jego ojciec na wieść o tym, że Masaryk ogłosił narodziny Republiki Czechosłowackiej, postanowił opuścić Austrię i wraz z rodziną przeprowadził się do Pragi, gdzie pełnił obowiązki radcy prawnego w ówczesnym ministerstwie aprowizacji, ponadto intensywnie studiował dzieje kultury swego narodu /jest autorem obszernej biografii Fryderyka Smetany/.

W stolicy Czechosłowacji Wellek - junior ukończył najpierw szkołę średnią, następnie rozpoczął studia z zakresu germanistyki w

Uniwersytecie Karola, gdzie doktoryzował się w roku 1928. Jak odnotował Henryk Markiewicz³, rok ten zapoczątkował jego Wanderjahre: najpierw kontynuował studia w Anglii, następnie w Stanach Zjednoczonych. W latach 1928 - 1930 był lektorem języka niemieckiego w Smith College, następnie w Princeton-University.

Pobyt w Wielkiej Brytanii sprzyjał pogłębieniu przezeń znajomości literatury angielskiej, ponadto poznał gruntownie systemy filozoficzne Carlyle'a i Kanta.

W latach 1931 - 1935 Wellek przebywał ponownie w Pradze, gdzie jako "Privatdozent" pełnił obowiązki wykładowcy literatury angielskiej i amerykańskiej. Włączył się wówczas w krąg dyskusji Praskiego Koła Językoznawczego, nawiązał także osobiste i naukowe kontakty z Janem Mukařowskim i Romanem Jakobsonem.

W roku 1935 zaproponowano mu stanowisko wykładowcy w London School of Slavonic Studies, gdzie z powodzeniem prowadził otwarte wykłady na temat prozy, dramatu i poezji czeskiej oraz słowackiej, ponadto poetyki i teorii literatury⁴.

W latach trzydziestych R. Wellek był już znany jako autor książki *Immanuel Kant in England /1931/*, a w tomie *VI Travaux du Cercle Linguistique de Prague /1936/* opublikował dwudziestostro-nicowy szkic *The Theory of Literary History*, stanowiący autoprogram metodologicznych aspektów badań dzieła literackiego.

Upadek polityczny Czechosłowacji /1938/ pozbawił Welleka dotychczasowego stanowiska naukowego, gdyż władze londyńskiej School of Slavonic Studies skreśliły go z listy profesorów. Staraniem amerykańskich przyjaciół, w rok później objął katedrę literatury angielskiej na uniwersytecie w Iowie /1939-1946/.

Jego ewolucję naukową określały kolejne publikacje: napisana w 1941 roku książka *The Rise of English Literary History* oraz pierwsze teksty teoretyczne: *Periods and Movements in Literary History /1940/*, *The Mode of a Literary Work of Art /1942/* oraz rozdział *Literary History* zawarty w publikacji zbiorowej *Literary Scholarship. Its Aims and*

M e t h o d s /1941/. Nadmienmy, iż w tym samym okresie Wellek pełnił obowiązki dyrektora instytutu kształcenia czeskich tłumaczy, pracujących dla wojennych celów armii amerykańskiej.

Jego pobyt w środowisku naukowym Iowy sprzyjał nawiązaniu nowych kontaktów z uczonymi amerykańskimi. Tu między innymi poznał swego przyszłego partnera naukowego Austina Warrena. O fakcie tym czytamy w przedmowie do pierwszego wydania *T e o r i i l i t e r a t u r y*: "Jakkolwiek pochodzili z różnych stron i w różnych miejscach studiowali, przeszli podobną ewolucję naukową: przez badania historyczne i historię idei doszli do poglądu, że nauka o literaturze powinna mieć charakter specyficznie literacki. Obaj uznali, że «nauka» i «krytyka» dają się pogodzić i że nie należy rozróżniać literatury współczesnej i dawnej"⁵.

Obu uczonych łączy wspólne spojrzenie na kwestię teorii i krytyki literackiej, a wyrazem tego stanowiska jest głośna "Teoria literatury", napisana w latach 1944 - 1946 /wydana w roku 1949/, wielokrotnie wznawiana oraz tłumaczona na kilkanaście języków.

W roku 1946 autorowi *I m m a n u e l a K a n t a*, w *A n g l i i* zaproponowano katedrę literatury słowiańskiej i porównawczej na uniwersytecie w Yale. Uczony znalazł tu korzystne warunki sprzyjające dalszym badaniom naukowym. Efektem tych dociekań jest wspomniana *T e o r i a l i t e r a t u r y*, stanowiąca podstawowe dzieło współczesnej komparatystyki.

Nazwisko Welleka z biegiem czasu staje się głośnie na obszarze obu półkul. W wielu ośrodkach uniwersyteckich, zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Europie, zabiega się o pozyskanie - choćby na krótki okres czasu - uczonego z Yale University. Wellek występuje gościnnie w Londynie, Paryżu, Rzymie, na uniwersytetach niemieckich i szwajcarskich, a kilka uczelni, między innymi monachijska, londyńska, rzymska, a także w Louvain, nadały mu tytuły doktora honoris causa. W latach czterdziestych wypromował również pierwszych swoich doktorantów, którzy odtąd kontynuowali dzieło swego mistrza.

W międzyczasie Wellek objął katedrę literatury porównawczej im. Sterlinga /1952/, na której pozostawał czynny aż do swego

przejścia w stan spoczynku.

Jeden z jego słuchaczy⁶, wspominając przebyte w uniwersytecie "Lehrjahre", zauważa, iż Wellek prowadził zajęcia seminaryjne z teorii literatury, które liczyły nie więcej niż 8 - 10 osób, głównie Europejczyków i dzieci emigrantów. Uczony - konstatuje wspomniany słuchacz - nigdy nie ulegał modnej wówczas "wplywologii", lecz stosował metodę tradycyjnej wiedzy o literaturze, uczył tradycyjnej krytyki o krytyce /krytyka krytyki/. "Tłukliśmy tradycyjną historię literatury, śledziliśmy utajone wartości dzieła literackiego, zgłębialiśmy jego wartości poznawcze, uczyliśmy się rozpoznawać walory estetyczne, przy czym nie traktowaliśmy dzieła jako martwej struktury, kształtu zamkniętego, lecz jako żywy system znaczeniowy i wychowawczy" - notuje Peter Demetz⁷.

Wellek uczył swoich seminarzystów poznawania piśmiennictwa poprzez sfery motywacyjne, genetyczne uwarunkowania i konstelacje stylów. Jego zdaniem, tylko te wartości czynią z literatury konfigurację ponadwymiarową, światową, ponadczasową. W opinii uczonego z Yale, komparatystyka, to "inteligentna refleksja o dziele literackim, gwarantująca poznanie całych systemów, prądów, nurtów piśmienniczych"⁸.

W latach trzydziestych René Wellek rozpoczął gromadzenie i opracowywanie materiału do swego pięciotomowego dzieła naukowego *A History of Modern Criticism* /1970 - 1950/. Tom I i II ukazały się w roku 1950, tom III i IV opublikowano w 1965 roku.

Rozprawa Welleka potraktowana jest bardzo szeroko, bowiem zawiera - poza opiniami o poszczególnych pisarzach i utworach - także oceny programów literackich, refleksje analityczne i syntetyczne nad procesami historyczno-literackimi oraz medytacje teoretyczno-metodologiczne. Zgromadzony materiał rzeczowy pozwolił autorowi na opublikowanie - poza jego głównym dziełem - mniejszych studiów, jak: *Concepts of Criticism* /1963/, *Discriminations, Further Concepts of Criticism* /1970/ oraz *Confrontations* /1965/. W postaci książkowej opublikował także *Essays on Czech Literature* /1963/.

Jako wykładowca i autor publikacji, Wellek znany jest ze swoich improwizacyjnych dygresji, ale stosowanych w sposób systematyczny, według ustalonych przez siebie reguł. "Na oczekaniu potrafił [nam] improwizować refleksje na tematy od Platona po Lenina - pisze Demetz. Wykładał z pamięci w sześciu językach, przy czym nieobca mu była zabójcza ironia, wyraźnie czuł satysfakcję, gdy miał okazję mówić o literaturze w sposób aluzyjny. A słuchacze musieli mu w tym towarzyszyć"⁹.

Ironia cechowała również jego recenzje i omówienia aktualnych publikacji naukowych z zakresu historii i teorii literatury, a także przekładów beletrystyki. Jako recenzent literacki wystąpił po roku 1932, kiedy to w polemicznym tonie toczył dyskusje na temat czeskiego tłumaczenia dzieła Joyce'a. W swoich ocenach merytorycznych stale zajmował stanowisko pryncypialne, przy czym nigdy nie odszedł od raz obranej pozycji metodologicznej, której był wierny do końca swoich wywodów, głoszonych na katedrze uniwersyteckiej¹⁰.

"Wellek - pisze Henryk Markiewicz - wcześniej wypracował sobie trwałe system poglądów na literaturę i sposoby jej badania. Odrzucał tradycje pozytywistyczne: pedantyczne przyczynkarstwo i lęk przed wartościowaniem, naiwny biografizm i rygorystyczny determinizm wpływów i zależności, roztapianie historii literatury w historię idei czy historię polityczno-społeczną"¹¹.

W Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii często porównywano autora *A History of Modern Criticism* z Georgem Saintsbury, który jako jedyny przed nim napisał w zbliżonej doń konwencji badawczej dzieło pt. "History of Criticism and Taste in Europe" /1900-1904/. Lecz wnikliwa lektura obu książek utwierdza w przekonaniu, że warsztat naukowy Welleka kształtuje w większym stopniu zmysł teoretyka. O ile bowiem Saintsbury traktował analizowanych przez siebie krytyków i twórców literatury w sposób schematyczny i pragmatyczny, niekiedy upraszczający, o tyle Wellek, oceniając w sposób wysoce zindywidualizowany omawianych przez siebie autorów, sytuował ich na tle historyczno-teoretycznego kontekstu, ponadto aktualizował obiegowe sądy i opinie oraz weryfikował konstatacje dotyczące nurtów i prądów poszczególnych epok.

Wellek różni się od swego anglosaskiego kolegi głównie erudycją i uniwersalistycznym wykształceniem, bowiem zna dogłębnie zarówno literaturę europejską, jak i amerykańską. Odpowiadał mu szczególnie system filozoficzny Kanta. "Uzbrojony w protestancki racjonalizm Kantowski uczestniczył - wspólnie z Romanem Jakobsonem i prekursorami lingwistyki - w słynnej polemice praskiej szkoły strukturalistów"¹² - notuje swe spostrzeżenia P. Demetz.

Uczeni amerykańscy i brytyjscy traktowali profesora z Yale University jako zwolennika szkoły formalistycznej. Sam Wellek w swojej "Theory of Literature" głosił jedność teorii, historii i krytyki literackiej, postulował spojrzenie na dzieło literackie jako na strukturę wartości artystycznych, uwzględniał jego uwarunkowania historyczno-społeczne, a tym samym odrzucał formalistyczny ogląd tekstu literackiego, traktowanego jako wyłączny obiekt badawczy. W konsekwencji przeciwstawił się tym propozycjom, które usiłowały jednostronnie zaliczyć poetykę do językownawstwa.

W istocie rzeczy T e o r i a l i t e r a t u r y stanowi krytykę tak zwanej "nowej krytyki", od lat dominującej w uniwersytetach USA. "Przeciwko niej - pisze Maciej Żurowski - wykorzystano szereg poważnych i całkowicie uzasadnionych oskarżeń. Zarzucano jej wyłączne koncentrowanie się na tekście literackim i jego problematyce formalnej, lekceważenie zawartości ideologicznej i kontekstu historycznego, pogoń za wieloznacznością, paradoksami, ironią, doszukiwanie się wszędzie symbolizmu"¹³.

W kwestiach metodologicznych Wellek wykazał owientację umiarkowaną, typowo centrystyczną, jak mówi Demetz. W metodologii badań literackich zaproponował nową hierarchię problemów obecnych na obszarach aktualnie niedostatecznie spenetrowanych, niedocenianych, bądź pomijanych i zaniedbanych.

W roku 1958 René Wellek opublikował doniosły w swej wymowie szkic¹⁴, stanowiący syntezę jego poglądów na ewolucję formy artystycznej jako struktury. Między innymi powołał się tu na takie nazwiska, jak: Croce, Valéry, Eliot, Brooks, Walzel, by w rekapitulacji wywodu wymienić Romana Ingardena i jego książkę "Das literarische Kunstwerk" /1931/, aczkolwiek jej autor skrupulatnie polemizował z niejedną Wellekowską formułą stanowiącą o war-

tości dzieła literackiego¹⁵.

Mimo różnic w poglądach między Ingardensem a profesorem z Yale University, w jego pracach pojawiają się liczne wzmianki o dorobku polskiego uczonego, któremu Wellek wiele zawdzięcza, gdy chodzi o poglądy na sposób istnienia dzieła beletrystycznego i jego architekturę. Autor *The Theory of Fiction* i *Literary History* przyczynił się również do upowszechnienia naukowych koncepcji Ingardena w uniwersyteckich środowiskach anglo-amerykańskich. Jak pisze Markiewicz, we wszystkich pracach Welleka ujawnia się niewiarygodna erudycja, mistrzowska systematyzacja i kondensacja ogromnego materiału.

Najdoskonalsze rezultaty osiągnął badacz w dziedzinie semantyki historycznej terminów literackich. Uczony dysponuje obszernym i trafnie dobranym pod względem reprezentatywności materiałem, jasno określa i rozróżnia przeróżne wątki znaczeniowe ukryte w pojedynczej nazwie, a tym bardziej w kolejnym kontekście tej nazwy, użytej przez wielu innych autorów. Wellek równocześnie uwzględnia podobieństwo bądź tożsamość znaczeń kryjących się poza różnymi terminami. W konkluzji badacz doprowadza swój wywód do postaci definicji regulującej. "Na ogół - notuje cytowany autor - jest to definicja zachowująca związek z samowiedzą estetyczną określonej epoki i liczy się ze współcześnie rozpowszechnionym znaczeniem terminu, a przy tym zbudowana jest z elementów strukturalnie ze sobą powiązanych, ponadto wyodrębnia dany prąd bądź okres estetyczny w stosunku do jego poprzednika i następcy"¹⁶

W opinii Demetza, Wellek mimo wszystko nie zawsze był wierny własnym koncepcjom teoretyczno-metodologicznym. W traktowaniu problematyki socjalnej i określaniu konstelacji formalnych uczonego zbliżył się do poglądów Tynjanova, odszedł też od tainowskiej biografistyki. W swoich badaniach, prowadzonych w latach sześćdziesiątych oraz siedemdziesiątych, zaczął odchodzić od wcześniej głoszonych przez siebie teorii historycznoliterackich oraz teoretyczno-metodologicznych, a jako przedmiot swoich zainteresowań uznał jedynie tekst, eliminując zeń czynnik historycznego uwarunkowania¹⁷. Rygorystycznie traktował i nadal traktuje jedynie poetykę, której rozwój rozpatrywał na tle procesów historycznych.

W miarę upływu lat dynamizowała się myśl krytyczna Welleka. Wyrazem tego faktu jest jego najnowsza książka pt. "The Attack against Literature", w której - nie oszczędzając najwybitniejszych nawet autorytetów - dokonuje obrachunku ze współczesną mu plejadą badaczy. Jego spór z krytykami literackimi o pryncypia jest nadal otwarty.

Rene Wellek, po przejściu w stan spoczynku, jest nadal aktywny. Od 1972 roku wiele podróżuje, bierze udział w międzynarodowych kongresach naukowych, wygłasza odczyty i prelekcje. Można powiedzieć, że zaczęły się "wanderjahre" jego drugiej młodości.

PRZYPISY

- ¹ R.Wellek, Pojęcia i problemy nauki o literaturze. Wybrał i przedmową poprzedził Henryk Markiewicz, Warszawa 1979 s.271
- ² P.Demetz, Lehrmeister der Kritik, "Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1983 nr 193
- ³ H.Markiewicz, Przedmowa, W: R.Wellek, Pojęcia..., op.cit. s.5
- ⁴ P.Demetz, Lehrmeister..., op.cit.
- ⁵ R.Wellek i A.Warren, Teoria literatury, Warszawa 1970, Przedmowa do pierwszego wydania, s.8
- ⁶ P.Demetz, Lehrmeister..., op.cit.
- ⁷ Ibidem
- ⁸ Ibidem
- ⁹ Ibidem
- ¹⁰ Ibidem
- ¹¹ H.Markiewicz, Przedmowa..., op.cit. s.6-7
- ¹² P.Demetz, Lehrmeister..., op.cit.
- ¹³ M.Żurowski, Posłowie do: R.Wellek i A.Warren, Teoria literatury, Warszawa 1970 s.425
- ¹⁴ R.Wellek, Concepts of Form and Structure in Twentieth - Century Criticism, W tomie "Concepts of Criticism", s.54 i następne

Cyt. za: M.Żurowski, Posłowie..., op.cit.

- 15 Por. R.Ingarden, "Werte, Normen und Strukturen nach Rene Wellek". "Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistgeschichte, XL /1966/, z.1 s.43-55. Cyt.za H.Markiewicz, Przedmowa..., op.cit.
- 16 H.Markiewicz, Przedmowa..., op.cit. s.9
- 17 P.Demetz, Lehrmeister..., op.cit.